
Владимир Алексић
(Филозофски факултет у Нишу)

**О ВЕРОВАТНОМ БОРАВКУ ХАЈНРИХА II
ЈАЗОРМИГОТА И ОТОНА I ВОН ВИТЕЛСБАХА У НИШУ
1166 ГОДИНЕ***

Прошлост и садашњост Ниша обележени су изузетно повољним положајем древног насеља на споју великих европских и регионалних путева. У дуготрајном раздобљу, од почетка XI столећа до отприлике прелаза из XII у XIII век, град је имао запажено место у прошлости византијског Балкана. Најпре треба истаћи да је у тврђави највероватније стално био смештен велики локални гарнизон, док су у околини распоређивани или насељавани помоћни одреди ради надзора великог пространства насељеног ратоборним домаћим становништвом и одбране државне територије по дубини од спољних напада. Осим тога, веома често је у непосредној близини града смештан и царски многољудни војни логор. Тек у други пландолази његова улога као знатније регионалне световне и црквене метрополе.¹ Недовољно се зна о значају града као трговачког раскршћа.² На крају овог раздобља, град се с правом поносио епитетом „славни“ и припадао је скупини прворазредних градова балканског залеђа.³ Заокружене урбане одлике наслућују се, између осталог, и колективним повластицама намењених првенствено најбогијем слоју грађана. Када се томе дода чињеница да

* Рад је део пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: Насеља и

^становништво српских земаља у позном средњем веку (XIV-XV век), (ев. бр. 177010). Колеги Ненаду Стефанову срдечно захваљујем на лектури сажетка на немачком језику.

¹ В. Алексић, *Последњих тридесет година изучавања средњовековне прошлости Ниша*, Наука и савремени универзитет, ур, Г. Максимовић, (Ниш 2012), 182-194. О феномену путовања уопште в. [Б. Харди, *Опротоку људи и путним правцима југоисточне Европесредином XIII века*, Зборник Матице српске за историју 67-68 (2003), 37-49].

² В. Бикић, *Трговински промет на централном Балкану (XI-XIII век). Између неопходног и луксузног*, Византијско наслеђе и српска уметност I-III. Процеси византизације и српска археологија ур, В. Бикић, (Београд 2016), 125-131.

³ Д. Бојовић, *Ниш у књижевном делу Стефана Првовенчаног*, Ниш и Византија 1 ур, М. Ракоција, (Ниш 2003), 117-124 (= *Развијање свитка. Прилози из историје*, Београд - Ниш 2009, 87-100).

се Ниш након 1180. године нашао у „језгру“ приметно проширене Србије Стефана Немање, постаје јасно зашто је велики жупан хтео да на обали Нишаве устроји најважнију државну престоницу.⁴ Град је, поред сталних житеља, неизоставно, истовремено био и стедиште „домаћих“ и страних путника најразличитијег социјалног стања, етничке или верске припадности, чиме се не исцрпљује списак различитих слојева и категорија. Споменимо најпре живописне крсташе прва три похода који су Балканом протутњали 1096, 1147 и 1189. године вођени владарима, великоименитим баронима и неустрашивим авантуристима.⁵ У паузама између ових великих војни на друмовима око Ниша од почетка XI века све чешће су се виђали истрајни западни ходочасници на путу ка удаљеној Светој Земљи. Пажњу древних летописаца и историчара, баш као и савремених истраживача, привлачиле су именом славне особе, попут прослављеног немачког барона Хајриха Лава, док о другим небројаним сличним подухватима извори ћуте.⁶ Потом следе насртљиви освајачи и пљачкаши из ближег и даљег суседства, те неретки ромејски побуњеници и завереници против владе.⁷ Наиђе се и на понеку вест о цариградским или страним посланицима, те најугледнијим дворским великодостојницима и реторима, попут историографа Јована Кинама.

Разнородне штуре белешке са ових путовања пружају углавном површне или искривљене описе стања у Поморављу и оближњим пределима.⁸ Странце локалне прилике углавном нису много занимале током краткотрајног задржавања. Ако је и било супротно, њихови извори података нису били поуздани. Стога су намерници само у врло изузетним случајевима били добро и тачно упознати са правим стањем. Неретко су уопштена и спорадична сазнања мешали са бројним предрасудама из матичних земаљама или са литерарним предлошцима својих претходника. Упркос описаним

⁴ В. Алексић, *Повластице града Ниша на крају XII века*, Ниш и Византија 10 ур, М. Ракоција, (Ниш 2012), 537-545. О могућем изгледу насеља в. М. Ракоција, *Урбана топографија средњовековног Ниша из записа путописа и старих карата*, Ниш и Византија 14 ур, М. Ракоција, (Ниш 2016), 27-36, са старијом литературом.

⁵ Е.Койтчева, *Logistic softheearly Crusadesinthe Balkanson Via Militaris*, in: *Die Vielschichtigkeitder Straße: Kontinuitätund Wandelim Mittelalterunderfrühen Neuzeit*, Hg. v. KorneliaHolzner-Tobischu. T.Kühtreiberu. G.Blaschitz, (Wien 2012), 209-232.

⁶ О путошћу епископа Литберга из Камбреа в. А. Узелац, „*Скитски разбојници у Бугарској пустињи*“ – поглед једног ходочасника на Поморавље срединомXIвека, *Историјски часопис* 59 (2010)59-75; Такође: Исти, *Од Енглеске до Константинопоља уКњизи чудеса света Јована Мандевила*, Моравска Србија. Историја, култура, уметност, ур, С. Мишић, (Крушевац 2007), 197-211; *HeinrichderLöweundFriedrich-BarbarossaaufKreuzfahrt*, Hg. v. С. Hummel, *Welfenschrift* 66-1, Wedemark 2012, 4-6, 10.

⁷ Б. Стојковски, *Ниш у византијско-угарским односима у XI и XII веку*, Ниш и Византија 7 ур, М. Ракоција, (Ниш 2008), 383-394. О византијској управној подели в. Поморавља в. Р. Komatina, *Military, administrative and religious strongholds on the Danubian frontier. The Example of Morava and Braničevo, Byzantine Heritage and Serbian art. Processes of byzantinisation and Serbian archaeology*, ed. V.Bikić, Belgrade 2016, 103-107.

⁸ М. Антоновић, *Етничка кретања у Поморављу у XII-XIIIвеку*, Моравска Србија. Историја, култура, уметност, 73-84; А. Узелац, „*Чувај се Белијалових синова и отровних стрела!*“ – Поморавље у другој половини XIIвека, Стефан Немања и Топлица (тематски зборник) ур, Д. Бојовић, (Ниш 2011), 97-107.

ограничењима, ова јако важна скупина извора надомештава мањак изворне грађе другачијих одлика.⁹ Готово сва истраживања чувене Војне цесте или Цариградског друма и са њим повезаних меридијалних путних праваца, без обзира на три велике различите епохе, с правом неизоствано упућују на огроман значај у највећем граду Понишавља у старом систему путне мреже.¹⁰ С тим у вези, посебна пажња посвећује се знаменитим личностима које су се дуже или краће време задржавале у њему.¹¹

Овога пута пажња је усмерена на чињеницу да су се током 1166. године Хајнрих II Јазормигот (1156–1177) из династије Бабенберг и Ото I вон Вителсбах (1117 – 11. јул 1183) са супругом у име цара Фридриха I Барбаросе (1152-1190) преко Мађарске упутили у Софију због преговора са Манојлом I Комненом (1143-1180). Ова епизода, међутим, није документована бројним изворима. Код Rahewina у GestaFridericiAppendixсе поред основног податка може прочитати да су, у складу са дворском етикецијом тог доба, посетиоци у Византији били богато даровани. Путници нису остварили свој дипломатски циљ, али је аустријски војвода на повратку у своју земљу утаначио брак своје ћерке Агнезе са мађарским краљем Стефаном III (1162-1172).¹² О сусрету у тада још византијској Сердици, савременој престоници Бугарске, и појединостима преговора лаконски додатно обавештава дело Јована Кинама. Споменуте вести, несумњиво јако занимљиве, до сада су, сасвим природно, тумачене најпре у светлу опште дипломатске историје или генеолошко-просопографских разматрања о учесницима путовања. Међутим, на тим аспектима, као и покушајима одређивања прецизније хронологије овога путовања у овом радусе неће много задржати.¹³ Не треба

⁹ О одликама путописне књижевности и дометима проучавања и тумачења в. *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Eine analytische Bibliographie*. Т. 1-3, Hg. v. W. Paravicini, Frankfurt a. M. 1994-2000. У овом случају в. А. Uzelac, *Western Travelers in the 'Deserta Bulgariae before the First Crusade*, in: Conference: Bulgarian-byzantine relationship in the early middle ages, 28-29 October 2016, Veliko Tarnovo, in preparation.

¹⁰ K. Belke, Communications: Roads and Bridges, Jeffreys, Eliazbeth – Haldon, John – Cormack, Robin (ed.) *Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford 2008, 295-309; R. Müller, *Prosopographie der Reisenden und Migranten ins Osmanische Reich (1396 - 1611). Berichterstatte aus dem Heiligen Römischen Reich, außerburgundische Gebiete und Reichsromania*, Leipzig 2006; M. Popović, *Von Budapest nach Istanbul. Die Via Traiana im Spiegel der Reise literatur des 14. bis 16. Jahrhunderts*, Leipzig 2010; В. Петровић, *Римска насеља и комуникације од Јадрана до Дунава (I-IV век)*, Београд - Ниш 2015; В. Алексић - И. Стаменовић, *Црква св. Николе у Станичењу и српско-бугарско разграничење у XIII-XIV веку*, Београдски историјски гласник 6 (2015), 99-117.

¹¹ В. Петровић, *Ниш у делима путописаца од IV до XX века*, Ниш 2000.

¹² Eodem anno dux Austriae Henricus et Otto Palatii comes maior in Greciam destinati, sine effectu, preter quod magnifice donati sunt, revertuntur. Henricus dux filiam suam regi Ungariae coniugio copulavit. в. *Otonis et Rahewini gesta Friderici I. imperatoris*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum - 46, Hrsg. G. Waitz, Hannover – Leipzig 1912³, 348. уп. W. Georgi, *Friedrich Barbarossa und die auswärtigen Mächte. Studien zur Außenpolitik 1159–1180*, Europäische Hochschulschriften: Reihe 3, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 442, Hrsg. P. Lang – u. a. Frankfurt/M 1990, 112, 458, нап. 160, која садржи преглед летописних белешки о споменутом браку; T. Weller, *Die Heiratspolitik des deutschen Hochadels im 12. Jahrhundert*, Köln, [u. a.] 2004, 381 и нап. 354.

¹³ Ioannes Cinnamos, *Historia*, Corpus scriptorum historiae Byzantinae, lib. VI., с. 4, ed. V. G. Nieburhr, Bohn 1836. 261f; Јован Кинам, Византијски извори за историју народа

посебно доказивати зашто се овде износи мисао да су двојица истакнутих немачких барона, вероватно у одласку и у повратку, кратко боравила у Нишу, односно да су барем прошли кроз град. Моћни великаши богатих биографијасе овога пута вероватно први пут доводе у непосредну везу са Нишом.

О црвенкосом Отону I (1117-1183) овде треба само истаћи да је био надахнут ритерским идеалима и да је као верни Барбаросин пратилац при крају живота стекао право да управља Баварским војводством. Његови потомци су с успехом наставили породичну владавину у северним Алпима све до 1918. године.¹⁴Бабенберговац је по мајци био полубрат немачког цара Конрада III (1137-1152).У име првог владара из лозе Хоенштауфоваца надзирао је више немачких покрајина, међу којима је најважнија, ипак, била претеча савремене Аустрије. Осим тога, неуобичајним браком са владаревом ћерком Гертрудом, удовицом Хајнриха Поносног, иначе оцем горе споменутог Хајнриха Лава, компромисно је 1142. године решено питање управљања у Саксонији. Његова друга изабраница је такође била владарског порекла, а њену руку добио је вероватно у продужетку Другог крсташког похода, можда на прелазу из 1348. у 1349. годину. Теодора Комнена, принцеза источног царства, била је ћерка севастократора Андроника, умрлог 1142. године, а тиме и братаница цара Манојла. Овим браком је Хајнрих II Јазормигот подигао свој углед не само у земљи, већ и ван њених граница. Такође, баронов сродник на челу Немачке је додатно оснажио везе са Византијом у склопу вишедеценијских дипломатских напора у Средоземљу и деловима средње и источне Европе. Добро је познато да се 1149. и 1150. године у договор укључила и Србија великог жупана Уроша II (око 1145-1162). Осим тога, Конрадова пасторка Берга од Сулцбаха је од раније била удата за последњег великог Комнена. Додатна брачна спона два двора, овога пута остварена преко блиских владаревих сродника, била је у складу са Манојловим истрајним освајачким плановима у земљама под мађарском влашћу или снажним политичким утицајем.¹⁵

С тим у вези, у литератури је сажето отворено питање Теодориног претпостављеног мираза, који, на жалост, није забележен у изворима. Наиме, дворским церемонијалом источњачких одлика и овога пута могли

Југославије 4 (Ј. Калић), Београд 2007², 93 нап. 259. уп. W. Georgi, *о. с.*, 161-172 и напомене на стр. 457-459, који догађај ставља у јесен 1166. године; С. Пириватрић, *Прилог хронологији почетка Немањине власти*, Зборник радова Византолошког института 29-30 (1991), 132 нап. 36, са ранијом домаћом литератром; P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos*, 1143-1180, Cambridge 1993, 52, 62, 81-83; M. Lindner, *Ein regulus Ruthenorum am Hofe Kaiser Friedrich Barbarossas. Das Wiener Dreikönigetreffendes Jahres 1165 und die Ostpolitik des Staufers*, in: *Zeitschrift für Ostforschung* 50 (2001), 337-369, S. Efthymiadis, *Niketas Choniates and Ioannes Kinnamos: the poisoning of Stephen IV of Hungary (13 April, 1165)*, *Byzantinische Zeitschrift*, 2008, 101 (2008), 21-28, као и радове из напомене 15 овог рада.

¹⁴ Otto I. Von Wittelsbach, *Neue Deutsche Bibliographie* 19 (1998), 672-673 (L. Holzfurtner); Otto I. Herzog von Bayern, *Große Bayerische Biographische Enzyklopädie*, Band 1 A-G, Hrs. H.-M. Körner, München 2005, 1447.

¹⁵ R. Hiestand, „*Neptis tua und fastus Graecorum*“. *Zu den deutsch-byzantinischen Verhandlungen um 1150*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 35 (1979) 501, посебно 502-503, 504, 504, 509, 510, 525; T. Weller, *о. с.*, 354-355, 357-361.

су бити истакнути првенство, слава и моћ државе Ромеја.¹⁶ С тим у вези, треба подсетити да су о принцези настала два спева. Није много необично да се у једном од њих китњастим стиховима пристрасно велича углед наследника цара Константина Великог у хришћанској екумени тиме што је венчање за западног барона описано као најгори дан у Теодорином животу. Наводно је тада извесна „западњачка звер“, непримерен опис се заправо односи на Хајнриха Јазормигота, принцезу одвела у „хад“, како је, поново сасвим неодомерно, описана Аустрија.¹⁷ Осим тога, није искључено да је током њеног путовања у супругову земљу, можда трасом Војне цесте, поворка тријумфално прошла и кроз Ниш, или се у њему кратко задржала. Том приликом су поданици василевса из скромне провинције могли бити очевици дела помпе осмишљене да пренесе упечатљиве поруке из домена владарске идеологије.

Ако се на страну ставе ове претпоставке, необично је важно истаћи политичку позадину Теодориног присуства у мисији из средине седме деценије. Приметно је да је крах бројних брачних договора, а посебно смрт Берте од Сулцбаха 1159. године, оставио велику празнину у односима између два царства. Тиме је Теодора остала једина лична веза између два јако удаљена, а истовремено међусобно упућена двора. У том светлу треба тумачити њено друго путовање у родну земљу. Састанак у Софији се не само поклапа са временом великих сукоба за наметање опсежног дипломатског договора, већ је њима делимично и подстакнут.¹⁸ Уосталом, узима се да се већ 1150-1151. године због сложених брачних и политичких договора између два царства порфирогенита поново обрела на обалама Босфора. Том приликом је у болници манастира Христа Пантократора обишла остарелу мајку Ирину.¹⁹ Против замисли да је и овога пута Теодора уместо поморске одабрала балканску руту говоре велики византијски походи против Срба и Мађара током 1150 и 1151. године. У литератури се посебно наглашава да није изгледно да је племкиња, задужена да ојача противугарски савез Немачке и Цариграда пропуштена преко Мађарске. Међутим, овом ставу се супроставља измењени превод стихова из једног од два горе споменути спева: „alsiemitihrerSchwesterausdemFeldlager (desKaisers) nachKonstantinopelankam“.²⁰ Чињеница је да су Манојлови логори посведочени у Нишу и дуж Војне цесте управо током две разматране године.²¹ Отвара се простор

¹⁶ T. Weller, *o. c.*, 361.

¹⁷ T. Weller, *o. c.*, 359-360; P. Schreiner, *Byzanz und der Westen: Die gegenseitige Betrachtungsweise in der Literatur des 12. Jahrhunderts*, Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers, Hg. v. A. Haverkamp, Sigmaringen - Thorbecke 1992, 551-552.

¹⁸ Као напомена 15 овог рада.

¹⁹ Као напомена 17 овог рада. Изнета је претпоставка да је са њом била и именом непозната рођена сестра, могућа кандидаткиња за неостварени брак са рано умрлим Хајнрихом (VI), сином Конрада III. в. R. *Hiestand, o. c.*, 525-530, 536-543; T. Weller, *o. c.*, 360.

²⁰ R. *Hiestand, o. c.*, 539-540, 542-543, *цитат са стр.* 542.

²¹ М. Благојевић, *Сеченица* (ΣΕΤΖΕΝΙΤΖΑ), *Стримон* (ΣΤΡΥΜΩΝ) и *Тара* (ΤΑΡΑ) у делу *Јована Кинама*, Зборник радова Византолошког института 17 (1976), 67-76; Б. Стојковски, *н. д.*, 419-420.

за смело тумачење по којем је Теодора могла прво посетити свог стрица утабореног негде на средишњем Балкану, можда управо у Нишу, а потом без великог скретања са пута наставити ка истоку.

Верујемо да претпоставка о краткотрајном присуству двојице барона може бити од значаја за боље познавање околности које су утицале на развој Ниша у византијском раздобљу. Наиме, бројна свита немачких великаша је свакако доприносила економском напретку и подстицала потрошњу локалних пољопривредних и занатских производа. Осим тога, слични боравци западњака у Нишу и осталим важним чвориштима на чуваној Војној цести, на жалост углавном успутно и недовољно прецизно споменути у изворима, поспешивали су размену културних вредности са ромејским Левантом. Ови процеси су у извесној мери могли доприносити растакању изолације и устаљених образаца локалног свакодневног живота.²²

Vladimir Aleksić

(Faculty of Philosophy Niš)

ÜBER DEN MÖGLICHEN AUFENTHALT VON HEINRICH II. JASOMIRGOT UND OTTO I. VON WITTELSBACH IN NIŠ IM JAHR 1166

Der Schwerpunkt dieses kleinen Beitrags liegt auf der Frage, ob und in welcher Form sich die abendländisch-byzantinische politischen Beziehungen in der zweiten Hälfte des XII Jahrhunderts in der urbanen Entwicklung der Stadt Niš widerspiegeln. Den zahlreichen und interdisziplinären Untersuchungen des Straßennetzes Südost Europas zufolge ist es bekannt, daß die urbane Entwicklung dieser Siedlung während der zweiten byzantinischen Verwaltung (Anfang XI – Anfang XIII Jahrhunderts) sehr stark von dem interkontinentalen und regionalen Straße, besonders von der sogenannten Via Militaris, geprägt wurde. Der Anstoß für die Untersuchung dieser Fragestellung liegt in einer diplomatischen Reise im Jahr 1166 durch Ungarn nach Sofia (Bulgarien) von zwei Gefolgsleuten Friedrich Barbarossas (1152-1190) und berühmten Baronen des Deutschen Kaiserreiches. Otto I. von Wittelsbach und Heinrich II. Jasomirgot Babenberg von Österreich trafen sich mit Kaiser Manuel I (1143-1180), um eine bessere diplomatische Position für ihren Herrn zu verhandeln. Unserer Vermutung nach reisten die Unterhändler wahrscheinlich durch die Stadt Niš. Der letzte erwähnte Baron wurde dabei von seiner Ehefrau Theodora begleitet, die auch Nichte des Kaiser Manuel war. Obwohl die zwischenstaatlichen Folgen dieses erfolglosen diplomatischen Versuches von wenig Interesse für unseres Thema sind, wird hier am Rande thematisiert, dass die byzantinische Prinzessin schon im Jahr 1150-1151 ihr Heimatland wahrscheinlich besuchte. Es gibt manche weitere Hinweise dafür, daß sie möglicherweise bei dieser Gelegenheit auch die Balkan Route benutzte, genau so wie es mehrere andere abendländische Gesandte in diesem Zeit Raum getan hatten. Der Wert diesen interessanten Kleinigkeiten liegt darin, daß die wenig bekannte Vergangenheit der Stadt Niš besser beleuchtet werden kann, angesichts des Mangels an Quellen für ihre mittelalterliche Geschichte. Es kann angenommen werden, daß der kulturelle Umtausch und häufige Kontakte durch den Aufenthalt der Reisenden der Vielfalt des Alltages in Stadt und Umgebung beitragen konnten. Vor diesem Hintergrund scheint es so zu sein, daß die Behauptung von einer sehr isolierten Vergangenheit des byzantinischen Niš nicht mehr so plausibel ist.

²² Разматраном посланству је непосредно претходила још Барбаросина депутација, послата можда јуна 1166. године. в. W. Georgi, *o. c.*, 170, 457 нап. 158. За мисију Хајнриха IV Карантског у пратњи протонотара Хајнриха Визенбаха из 1160. године, в. *Исто*, 111.